

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad-2017]

[Tiad], 2021, 5 (2): 355-383.

İmam Mâtürîdî'de Ülü'l-emr Kavramı

The Concept of Ulu'l-amr in Imam Maturidi

Mehmet TAŞDELEN

Dr. Öğr. Üyesi, GİBTÜ İslâmî İlimler Fakültesi

Assistant Professor, GİBTÜ Faculty of Islamic Sciences

mehmet.tasdelen@gibtu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0003-3770-0847

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 11.10.2021
Kabul Tarihi / Accepted : 17.11.2021
Yayın Tarihi / Published : 25.12.2021
Yayın Sezonu : Aralık
Pub Date Season : December

Atıf/Cite as: Taşdelen, Mehmet. " İmam Mâtürîdî'de Ülü'l-emr Kavramı". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 5 / 2 (Aralık 2021): 355-383.

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/tiad>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU- İstanbul-Turkey. All rights reserved.

İmam Mâtürîdî’de Ülü’l-emr Kavramı

Öz

Bu makalede İslâm düşünce tarihinin önemli konuları arasında yer alan “*ülü’l-emr*”in İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) tarafından nasıl anlaşıldığı ortaya konulmaktadır. Bu kelimenin ne anlama geldiği, kimleri kapsadığı, şartlarının neler olması gerektiği ve *ülü’l-emre* itaatın sınırı ile ilgili çeşitli görüşler verilerek İmam Mâtürîdî’nin de *ülü’l-emr* kavramına yaklaşımı amaç olarak ortaya konmaya çalışılmaktadır. Mâtürîdî, kendisinden önce verilen anlamları kabul etmesinin yanında *umerâ* ve daha çok *ulemâ* anlamı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Mâtürîdî, bu görevi yapacak olanın ehl-i takvâ, ehl-i istinbat ve ehl-i basiret gibi şahsına münhasır çeşitli özelliklerini belirterek itaatin gerekliliği üzerinde durmaktadır. Ülü’l-emr ve itaât konusunun Mâtürîdî’nin dediği gibi *umerâ* ve *ulemâ* anlamlarının yanında günümüzde içinde ehil dindar olan müsbet ilim sahibi kimseleri ve belli başlı yönetim pozisyonunda bulunanları da kapsayabileceği ortaya konulmuş olup bunlara itaatin belli şartlar çerçevesinde gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Mâtürîdî, Ülü’l-emr, Umerâ, Ulemâ, İtaât.

The Concept of Ulu'l-amr in Imam Maturidi

Abstract

In this article, it is revealed how Imam Maturidi (d. 333/944) understood "ulu'l-amr", which is one of the important issues in the history of Islamic thought. It is tried to reveal Imam Maturidi's approach to the concept of ulu'l-amr by giving various opinions about what this word means, who it covers, what the conditions should be and the limit of obedience to ulu'l-amr. Besides accepting the meanings given before him, Maturidi concentrates on the meaning of president and more on the meaning of scholar. Maturidi emphasizes the necessity of obedience by specifying various peculiarities of the person who will do this duty, such as the people of taqwa, the people of istinbat and the people of foresight. It has been revealed that the subject of ulu'l-amr and obedience, as Maturidi says, can also include people who are competent in their work, religious people, and those who are in major management positions, as well as the meanings of president and scholar and the necessity of obedience to them within certain conditions is emphasized.

Keywords: Kalam, Maturidi, Ulu'l-amr, President, Scholar, Obedience.

Giriş

Ülü'l-emr kavramı İslâm tarihinin ilk döneminden itibaren medar-ı bahs olduğu görülmektedir. Bu kavram Hz. Peygamber'in vefatına müteakip ilk halifeler döneminde hem ordu komutanı hem de devleti yöneten yani halife olarak anlaşıldığı ve bu anlam çerçevesinde ihtilaflar yaşandığını belirtmek gerekir. Bu ihtilafların amacının ise *ülü'l-emrin* gerekliliği, görevleri, özellikleri, *ülü'l-emre itaât, itaâtin* hangi şartlarda olması gerektiği gibi sorulara cevaplar arandığı söylenebilir. Bunun için bu kavram yönetimi ilgilendirdiği cihetiyle imâmet ve hilâfet anlamıyla bağlantılı olarak siyaset konusu ve kurumu içerisinde değerlendirilmektedir.

Ülü'l-emr kavramı sadece yönetimi ilgilendiren bir konu olmayıp aynı zamanda ordu komutanı olmasının yanı sıra âlimler ve toplumun ileri gelenleri gibi farklı anlamlarında bu kavram içerisinde değerlendirildiği görülmektedir. Bu çerçevede *ülü'l-emr* kavramı yönetimi ilgilendirmesi yönüyle İslâm hukuku alanına girse de itaâtin boyutu cihetiyle de kelâmın ilgi alanına dâhil olmaktadır. Kelâmcılar da buradan hareketle çeşitli fikirler beyan etmektedirler.

Ülü'l-emr, eski dönemlerde siyaset, hilâfet ve bunlara yönelik konuları ihtiva eden çeşitli eserlerde kaleme alındığı gibi günümüzde özellikle ülkemizde doğrudan olmasa da dolaylı olarak siyaset, imâmet ve hilâfet konuları çerçevesinde doktora ve yüksek lisans tezleri ile çeşitli makalelerde işlenmektedir. Ancak bu kavram daha çok siyaset konusu içerisinde imâmet/hilâfet çerçevesinde ele alındığını görmekteyiz. Mesela Maksut Çetin'in "*Mâtürîdî'nin Siyaset (Hilâfet/İmâmet) Anlayışı*", Mehmet Salih Geçit'in "*İslâm Kelâmında Siyâset ve İmâmet Tartışmaları*" adlı doktora tezleri ile Maksut Çetin'in "*Te'vilatu'l-Kur'an Ekseninde Mâtürîdî'nin Siyaset Olgusuna Yaklaşımı*" adlı yüksek lisans tezi ve Mehmet Şaşa'nın "*İmam Mâtürîdî'nin Siyaset Anlayışında Öne Çıkan Yönetim İlkeleri*" adlı makalesi örnek verilebilir. *Ülü'l-emr* kavramının doğrudan işlendiği çalışmalara ise Sıddık Baysal'ın "*Ülü'l-Emr Kavramı*" diye bir yüksek lisans tezinin, ayrıca Şaban Ali Düzgün'ün "*De Facto Siyasal Otoriteden Meşru Siyasal İktidara: Mâtürîdî'nin Ulu'l-Emr Kavramsallaştırması*" isimli makalesi örnek verilebilir.

Ülü'l-emr kavramının bu makalede ele alınış amacı, İmam Mâtürîdî'nin *ülü'l-emr* kavramına bakış açısını verebilmektir. Bunun için makale de İmam Mâtürîdî'nin bu meseleyi nasıl anladığı ve anlamlandırdığı ve *ülü'l-emr* için ne gibi şartları gerekli gördüğü tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Konu işlenirken İmam Mâtürîdî'nin *Te'vîlat'ul-Kur'an* adlı eseri temel kaynak olacaktır. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir. İmam Mâtürîdî'nin elimize ulaşan diğer bir eseri olan *Kitabu't-Tevhîd* sistematik olarak kelâm konularının hepsine değinirken hilâfet, imâmet ve *ülü'l-emr* gibi konulara yönelik herhangi bir başlık atmadığı ve doğrudan bu konuları işlemediğini belirtmek gerekir. Ancak çeşitli konular arasında yeri geldiğinde bu hususla ilgili fikirlerini vermektedir. Bunun için gerektiğinde *Kitabu't-Tevhîde* de müracaat edilecektir.

1. Kur'an ve Hadiste Ülü'l-emr Kavramı

Ülü'l-emr, yönetimi ilgilendirmesi yönüyle genelde siyaset kavramı içerisinde değerlendirilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de siyâset kavramı günümüzde geçtiği anlamlarda açık bir şekilde geçmemektedir. Ancak siyasetin içeriğindeki konular, Kur'an'ın getirdiği hüküm ve prensipler içerisinde yer almaktadır. İslâm düşünürleri, Kur'an'da çerçevesi tamamıyla belirlenmiş siyâsî herhangi bir modelin önerilmediği hususunda ittifak etmiş olsalar da Kur'an'ın siyâsî meseleleri göz ardı ettiği, hiç ele almadığı ve siyaseti ilgilendiren alanlarla ilgili prensipleri getirmediği şeklindeki anlayışı da kabul etmemektedirler.¹ Çünkü Kur'an'da siyasetin biçim ve yapısı, esasları ve çalışma tarzı gibi konular hakkında doğrudan hiçbir şey söylenmediği halde siyasetin muhtevası ve işlevleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Kur'an, Müslümanları öyle şeylerle yükümlü ve sorumlu tutmuştur ki, bu hususlar bir devletin varlığını kaçınılmaz kılmaktadır. Mesela, İslâm ülkesini korumak ve savunmak, müslümanlar arasında çıkacak olan ihtilafları çözmek, gerektiğinde cezaî müeyyideyi uygulamak, asayişî sağlamak, malî ve ekonomik düzenlemeleri yapmak ve uygulamak gibi devlet olmadan, sözü edilen hususların gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Kur'an, devletin nasıl olması gerektiği üzerinde değil, ne yapması gerektiği üzerinde durmaktadır. Yani devletin şeklinden çok fonksiyonları önemli olduğundan Kur'an'a göre devletin idari şekli farklı olabilir. İslâm'da siyasetin yapısı ve hükümet şekli, kabuk ve ambalaj; görmesi gereken işler, öz ve içerik gibidir. Kabuk, zamana ve ihtiyaca göre değişebilir; ama öz değişmez.² Bu nedenle Kur'an'ın bu konudaki temel

¹ Ahmet Akbulut, "Hz. Muhammed Sonrası İlk Siyasi Krizin Teolojik Yansımaları", *Kelâm Araştırmaları* 4/2 (2006), 1-10; Süleyman Uludağ, "Kur'an'da Bir Devlet Modeli ve Siyaset Teorisi Var mıdır?", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları I*, ed. Bedrettin Çetiner vd. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000), 114; Maksut Çetin, *Mâtürîdîliğin Siyaset (Hilâfet/İmâmet) Anlayışı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 1; Mehmet Salih Gecit, *İslâm Kelâmında Siyâset ve İmâmet Tartışmaları* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 280.

² Muhammed Hamîdullah, *İslâm'a Giriş* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 305; Süleyman Uludağ, *İslâm Siyaset İlişkileri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998), 37-42; Çetin, *Mâtürîdîliğin Siyaset (Hilâfet/İmâmet) Anlayışı*, 1-2.

prensiplerine, genel olarak Müslümanların işlerinin kendi aralarında meşveret/danışma yoluyla çözülmesi,³ insanlar arasında adaletle ve hakkaniyetle hükmedilmesi,⁴ yetki sahiplerine itaat edilmesi,⁵ emanetlerin ehline verilmesi⁶ gibi konular örnek verilebilir.⁷ Siyasî yapının tabiatı değişken olduğundan Kur'an, bu yapıya dair, bütün insanların benimseyebileceği ve her zaman, her yerde uygulanabilecek olan genel kurallar belirledikten sonra o alanla ilgili tasarrufta bulunma hakkını doğal olarak insana bırakmaktadır.⁸

Bu açıklamalardan ışığında Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında hilâfet ve imâmet kavramlarının geçmediği görülmektedir.⁹ Ancak halife kelimesi geçmektedir.¹⁰ *Ülû'l-emr* kavramı ise en-Nisâ 4/59 ve 83. olmak üzere iki âyette yer almaktadır. Bu iki âyet ile ilgili açıklamalar ilerleyen sayfalarda verileceğinden burada açıklanmaması uygun görüldü.

Hadis kaynaklarında ise hilâfet kelimesi ile birlikte halife, imâm ve emir kelimelerinin de yer aldığı ve bunlarla, ileride oluşacak terim anlamına da zemin hazırlayabilecek şekilde devlet başkanı, yönetici, lider gibi anlamların kastedildiği görülür.¹¹ Hadis kaynaklarına bakıldığında; hilâfet ve imâmetin ahkâmı, imamların Kureys'ten oluşu, imamlığı sahih olanlar, imamın görevleri, emîr olmanın kötülüğü, imama ve emîre itaatin gerekliliği, imamların ve emîrlerin yardımcıları, Hulefâ-yi-Râşidîn ve onlara biat şekilleri gibi konuların işlendiği hadisler bulunmaktadır.¹²

Burada şunu da vurgulamak uygun olur. Hz. Peygamber'in nübüvvet görevi ile birlikte devlet başkanlığı makamını da yürütmesi sünnetindeki uygulamalarında siyâsetle ilgili büyük bilgi hazinesi bulunduğunu göstermektedir.¹³ Hz. Peygamber (s.a.s)'in uygulama ve tavsiyeleri, diğer

³ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali* (Ankara: TDV Yayınları, 2015), eş-Şûrâ, 42/38; Âl-i İmrân, 3/159.

⁴ en-Nisâ, 4/58.

⁵ en-Nisâ, 4/59.

⁶ en-Nisâ, 4/58.

⁷ Sönmez Kutlu, "Ehl-i Sünnet Siyaset Anlayışının Dinî Temellerinin Sorgulanması", *e-makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 1/1 (Bahar 2008), 10, 26; Çetin, *Mâtürîdîliğin Siyaset (Hilâfet/İmâmet) Anlayışı*, 5; Maksut Çetin, *Te'vilatu'l-Kur'an Ekseninde Maturidi'nin Siyaset Olgusuna Yaklaşımı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 1.

⁸ Mahmut Ay, *Mu'tezile ve Siyaset* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2002), 47-48.

⁹ Casım Avcı, "Hilâfet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/540.

¹⁰ Süleyman Uludağ, "Halife", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1997), 15/299-300.

¹¹ Avcı, "Hilâfet", 17/540; Çetin, *Mâtürîdîliğin Siyaset (Hilâfet/İmâmet) Anlayışı*, 8.

¹² İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi* (İstanbul: Akçağ Yayınları, 1995), 6/404-502; Geçit, *İslâm Kelâmında Siyâset ve İmâmet Tartışmaları*, 15; Adem Eryiğit, *el-Câhız'ın İmâmet Anlayışı* (İğdır: İğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 29-30.

¹³ Geçit, *İslâm Kelâmında Siyâset ve İmâmet Tartışmaları*, 280.

konularda olduğu gibi siyaset ile ilgili, Kur'an'ın ortaya koyduğu genel çerçeveye uygun bir şekildedir. Hz. Peygamber'in asıl görevi tebliğ¹⁴, tebyîn ve teşrîdîr.¹⁵ Bu nedenle siyaset konusunda genel çerçeveyi çizmekte, nasıl davranılması gerektiğini vurgulamakta, ancak kendinden sonra herhangi birini halife olarak belirlememektedir. Bu da Hz. Peygamber'in tavrının, Kur'an'ın çizmiş olduğu çerçeve dâhilinde olduğu ve ona göre hareket ettiğini göstermektedir.

Netice olarak hem Kur'ân-ı Kerîm hem de Hz. Peygamber, siyasete dair genel kuralları belirlemekte ancak teferruat ile ilgili olanları ise müslümanların bu kurallar çerçevesinde kendi aralarında zaman ve zemine göre metotlar geliştirmelerine bırakmaktadır.

2. Kelâm Kaynaklarında Ülü'l-emr Kavramı

Hz. Peygamber hayattayken herhangi siyasî ve idarî bir kriz olmamıştır. Ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahabeler arasında, peygamberin yerine müslümanları yönetecek lideri seçmek için farklı uygulamalar ve girişimler sonucu bazı olaylar ve tartışmaların olmasıyla teşekkül eden durum, genel itibarıyla imâmet ve hilâfet meselesi ekseninde geliştiği görülmektedir.¹⁶ İlerleyen süreçte müslümanlar arasında siyaset, yönetim, hilâfet, imâmet ve nihâyetinde *ülü'l-emr* gibi konular ciddi bir şekilde tartışma konusu olduğu ve bu tartışmalar zamanla, çeşitli fikrî ayrılıkların ve mezheplerin oluşmasına zemin hazırladığı belirtilmektedir.¹⁷ Farklı düşüncelerin siyâset alanında da kendini göstermesi, kelâmî bir problem olarak sürekli tartışma konusu olmasının yolunu açmaktadır. Ancak bu tartışmalar İmam Mâtürîdî'nin özellikle *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da "*ülü'l-emr*" kavramlarının geçtiği âyetleri açıklarken değinileceği gibi kavramsal çerçeveden ziyade hemen hemen tüm kelâm kitaplarında imâmet ve hilâfet kavramları çerçevesinde başlıklar, bablar açılmakta ve buralarda uzunca açıklamalar yapılmaktadır. Genelde imâmetin gerekliliği, şartları, tayini, görevleri, imama itaat, süresi ve azli gibi konuların işlendiği görülmektedir.¹⁸

¹⁴ en-Nûr, 24/54.

¹⁵ en-Nisâ, 4/59.

¹⁶ Gecit, *İslâm Kelâmında Siyâset ve İmâmet Tartışmaları*, 280; Mehmet Şaşa, "İmam Mâtürîdî'nin Siyaset Anlayışında Öne Çıkan Yönetim İlkeleri", *e-makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 11/2 (Güz 2018), 312.

¹⁷ Çetin, *Mâtürîdîliğin Siyaset (Hilâfet/İmâmet) Anlayışı*, 32.

¹⁸ Geniş bilgi için bk. Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl el-Eş'arî, *Maqâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfü'l-muşallîn*, nşr. Helmut Ritter (Wiesbaden: 1400/1980), 460; Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Bahrü'l-keîâm fî 'akâ'idî ehli'l-İslâm* (Konya: 1327), 262; Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Tebşîratü'l-edille*, thk. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı

Yukarıda *ülû'l-emr* kavramının arka planı olan siyaset, yönetim, hilâfet ve imâmet üzerinde kısaca durduktan sonra *ülû'l-emr* konusuna geçmeden önce şunun vurgulanması uygun olur. Bilindiği üzere kelâm ilminde siyasî açıdan yönetici, *ülû'l-emr* kavramının yanı sıra hilâfet ve imâmet kavramlarıyla ifade edilmektedir. Kur'an'a bakıldığında *ülû'l-emr* dışında kullanılan halife/hilâfet kelimesi kelâm ilminin imâmet bahsinde ele aldığı yönüyle siyasî anlamda kullanılmadığı görülmektedir.¹⁹ Daha çok insanın yaratılışı, dünyada diğer mahlûkata nazaran durumu, birbiri ardı sıra gelen insan ve insan toplulukları gibi anlamlarda kullanılmaktadır.²⁰ Bu nedenle imâmet, halife ve müteradifleri ile buna benzer kavramlar ve kelâm ekollerinin zikredilen konulara yaklaşımları bu çalışmada ele alınması konuyu fazlaca uzatacağı düşünüldüğünden ilgili kaynaklara havale edilerek imâmet ve hilâfet kelimelerinin karşılığı olarak sadece *ülû'l-emr* ele alınması uygun bulundu.

3. Kavramsal Çerçeve

3.1. Ülü'l-emr Kavramı

Ülü'l-emr, “ülü” sahiplik anlamındaki “zû” kelimesinin çoğul hali ile “emir”²¹ (iş, buyurma) kelimelerinin birleşmesinden oluşmaktadır. Emir sözü söyleyenin kendinden daha aşağıdakine yap demesi anlamına gelmektedir. Sözlükte iki kelimenin birleşmesinden oluşan “*ülû'l-emr*” ise emir sahipleri, emretme hak ve yetkisine sahip olanlar” manasında kullanılmaktadır.²²

Yayınları, 1993), 2/431-535; Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâşid*, thk. Abdurrahman Umeyra (Beyrut: Dâr-u 'Âlemi'l-Kütüb, 1419/1998), 5/235-236; Sadrü'l-İslâm Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdülkerîm el-Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn (Ehl-i Sünnet Akaidi)*, trc. Şerafettin Gölçük, thk.-thrc. Mehmet Halife Doğan (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015), 292; Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdülkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm fi 'ilmi'l-kelâm* (Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1430/2009), 478; Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir et-Temîmî el-Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn* (İstanbul: 1346/1928), 259; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Muhaşşalü'efkârü'l-müte'kaddimîn ve'l-müte'ahhîrîn mine'l-'ulemâ' ve'l-hükemâ' ve'l-müte'kellimîn* (y.y. ts.), 176; Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdilcebbar el-Hemedânî, *Şerhu'l-uşûlü'l-hamse*, thk. Abdülkerîm Osmân (Kâhire: 1416/1996), 758. Ayrıca bu konuda bk. Veysi Ünverdi, “Eş'arî Kelâmında İmâmet Nazariyesi: Cüveynî Örneği”, *Usûl İslâm Araştırmaları* 29 (2018), 43-44.

¹⁹ Bk. Casım Avcı, “Hilâfet”, 17/539.

²⁰ Halife kelimesinin anlamı ve kullanım alanı için bk. Muammer Esen, “İnsanın Halifeliliği Meselesi”, *AÜİFD* 45 (2004), 1/15-38; Uludağ, “Halife”, 15/299-300.

²¹ Emr kelimesi için bk. Mehmet Taşdelen, *Mâtürîdî'nin Düşüncesinde Emri bi'l Ma'rûf ve Nehyi ani'l-Münker* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 4-5.

²² Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Lisânü'l-'Arab, 1970), “ülü'l-emr”, 4/31; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî el-Hanefî, *Kitabü't-Ta'rîfât* (Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye, 1995), “emr”, 37; Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 2/104-105.

Emir kelimesi “iş” ve “buyurma” anlamlarını içerdiğinden *ülü'l-emr* hem yetkili hem de görevli kimseleri ifade eder. Dinî literatürde başta devlet başkanı olmak üzere toplumun üst yöneticileri yanında toplumsal sorumluluk ve otorite sahibi kimseleri de içine alabilecek kapsamlı bir kelimedir. Buna benzer bir kavram olan evliyâü'l-umûr da (tekili veliyyü'l-emr) velâyetle ilgili olup bununla genel olarak yönetimde olanlar kastedildiğinde *ülü'l-emr* ile örtüşen bir anlam kazanmaktadır.²³ Hadislerde emir sahiplerine *itaât* emredilirken, “*ülü'l-emr*” yerine daha çok “zâ” edatıyla “zâ emriküm” şeklinde kullanıldığı görülmektedir.²⁴

Ülü'l-emr kavramı Kur'an'da iki âyette geçmektedir. Biri: “*Ey iman edenler! Allah'a itaât edin. Peygamber'e itaât edin ve sizden olan ülü'l-emre de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve âhiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.*”²⁵ âyetidir. Bu âyette itaâtin kimlere olması gerektiği ve özellikle herhangi bir konuda anlaşmazlık olduğunda başvurulacak yegâne merci ve rehberin İslâm'ın iki temel menbaı olan Allah ve Resulü olması açıkça ortaya konmaktadır.

Bu âyetin anlam içeriğine bakıldığında *ülü'l-emr* tabiriyle, devlet başkanının yanı sıra devlet yönetiminde üst düzey yöneticileri ile devlet yetkisini kullanan kamu görevlilerinin de kastedildiği anlaşılabilirliği yorumu da bulunmaktadır. Çünkü bir önceki âyet olan en-Nisâ 4/58 de emanetlerin ehline verilmesi ve insanlar arasında hükmedildiğinde adâlete uygun davranılması emredilirken²⁶ bunun muhatabı genel olarak bütün insanların kastedilmesinin yanı sıra, özel olarak müslümanlar ve daha özel manada ise emanet ve adaletten kamu adına sorumlu yönetici konumunda olan şahıslar ve kurumların anlaşılabilirliği²⁷ fikri de bunun içinde değerlendirilmektedir.

Ülü'l-emrin geçtiği diğer âyet ise şu şekildedir: “*Kendilerine güvenlik (barış) veya korku (savaş) ile ilgili bir haber geldiğinde onu yayarlar. Hâlbuki onu peygambere ve içlerinden ülü'l-emre götürselerdi, elbette bunlardan, onu değerlendirip sonuç (hüküm)*”

²³ Talip Türcan, “Ülü'l-emr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/295.

²⁴ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-Şahîh*, thk. Abdülvehhâb Ubeyd Latîf (Kâhire: 1384/1964), “Cum'a”, 80; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 5/251.

²⁵ en-Nisâ 4/59.

²⁶ Türcan, “Ülü'l-emr”, 42/295.

²⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/104-105.

çıkartabilecek nitelikte olanları onu anlayıp bilirlerdi. Allah'ın size lütfu ve merhameti olmasaydı, pek azınız hariç, muhakkak şeytana uyardınız.”²⁸

Burada müslümanların, toplumun güvenliğini ilgilendiren herhangi bir sorunla karşılaştıklarında bu problemi topluma yaymak yerine kendi içlerinden çıkmış, âyetlerden hüküm ve sonuç çıkarabilecek yani istinbat yeterliliğine sahip *ülü'l-emre* götürmelerinin daha uygun olacağı belirtilmektedir. Diğer taraftan bu âyette yetki sahibi diye tercüme edilebilecek *ülü'l-emr*den gaye nüzûl döneminde henüz ayrı bir grup teşkil etmedikleri için âlim ve yönetici yerine daha çok işten anlayan, meseleleri çözebilen ve savaştaki komutan olarak değerlendirilebilir.²⁹ Ayrıca bu âyette geçen seriyye komutanı hakkında indiğini belirten rivayetin varlığı³⁰ ve aşağıdaki başlıkta örneklerin verileceği ilk dönem tefsirlerin bu doğrultuda anlam vermesi de bunu destekler mahiyettedir.

3.2. Ülü'l-emr'e Verilen Manalar

Ülü'l-emr kavramının anlamı ile ilgili olarak müfessirlerin âyeti nasıl anladığına değinmek uygun olacaktır. Çünkü İmam Mâtürîdî'nin hem bu konuyu tefsirinde işlemesi hem de bu iki âyeti açıklarken, kendisinden önceki dönemde verilen anlamların ne olduğuna, bunlardan etkilenip etkilenmediğine ve kendisinden sonraki dönemlerde yazılmış tefsirlerde ise nasıl işlendiğine bakmak açısından bir fikir verecektir.

Bu çerçevede *ülü'l-emr*in geçtiği âyetlerin tefsirlerine bakıldığında bu kavrama farklı anlamlar verilmektedir. Bu anlamları bir araya getirerek özet halinde vermek maksadıyla başlıklar halinde şu şekilde ele alınabilir:

3.2.1. Komutan Anlamı

Ülü'l-emr kavramına erken dönem müfessirlerinden olan Mukatil b. Süleyman (ö. 150/767) *Tefsîru'l-kebîr* adlı eserinde en-Nisâ 59. âyeti açıklarken *ülü'l-emr*den maksadın Resûlullah'ın, Ammar ve diğerlerinin başlarına komutan olarak tayin ettiği ve kendisine uyulmasını istediği Halid b. Velid olduğunu ifade ederek komutan manası vermektedir.³¹ Aynı ifadeyi en-Nisâ 83. âyette geçen *ülü'l-emr* içinde seriyyeye yani askeri birliğe komutan olan kimse diye belirtmektedir.³²

Taberî ise (ö. 310/923), İbn-i Abbas'tan gelen bir rivâyete göre ise bunun seriyyeye komutan olarak gönderdiği kişi hakkında indiğini söyleyerek bu

²⁸ en-Nisâ 4/83.

²⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/104-105.

³⁰ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-şahîh* (Beyrût: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 2011), "İmâre", 31; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen* (Mısır: Matba'atü's-Sa'âde, 1950/1952), "Cihâd", 87.

³¹ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, thk. Abdullah Mahmud Şehhate. trc. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yayınları, 2006), 1/371-372.

³² Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 1/385.

kişinin bir rivâyette Halid b. Velid, diğer bir rivâyete göre ise Hüzafe b. Kays es-Sülemî olduğunu³³ zikrederek Mukatil b. Süleyman gibi düşünmektedir. Bu şekilde ilk dönem tefsirlerinde *ülü'l-emre* komutan anlamı verildiği anlaşılmaktadır.

Zemahşerî de (ö. 538/1144) Keşşâf'ta en-Nîsâ 59. âyetin tefsirinde *ülü'l-emri* seriyeye komutanı manasını verenlerin olduğunu nakleder.³⁴

Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310) en-Nîsâ 83. âyette geçen *ülü'l-emr* kelimesinin bir anlamının "savaş anında gerekli tedbirleri önceden düşünüp, görüp alabilen kimseler"³⁵ olduğunu söyler.

Osmanlı döneminin şeyhul-İslâmı, hukukçu ve müfessir olan Ebüssuûd Efendi de (ö. 982/1574) tefsirinde bu konuyu işlerken en-Nîsâ 83. âyeti, savaş esnasında sıkıntıları, tuzakları ve gelen haberleri doğru tahlil edip, çözüm yollarını bulup, meseleyi halledebilecek ehl-i basiret komutan sahabeler³⁶ şeklinde açıklama yaparak komutan anlamı vermektedir.

3.2.2. Ümerâ Anlamı

Ülü'l-emr kavramına ümera, halife ve yönetici manaları da verilmektedir. Taberî, yukarıda geçen komutan anlamı yanı sıra en-Nîsâ 59. âyette geçen *ülü'l-emrin* anlamının öncelikle *umerâ* olduğunu³⁷ bir hadisi zikrederek belirtir.

Beydâvî (ö. 685/1286) ise en-Nîsâ 59 da geçen *ülü'l-emr* kelimesini: "Resûlullah (s.a.v.) zamanında ve sonrasında olan *umerâ*dır" dedikten sonra aynı zamanda "halife, kadı, seriyeye komutanını da şâmil olduğunu"³⁸ söyler. Bunun yanı sıra ayrıca en-Nîsâ 83 de geçen *ülü'l-emr*'i ise, sahabeler arasında ehl-i basar olarak ileri gelen kimseler veya *umerâ* olarak³⁹ nitelediğini ifade eder.

³³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Mahmud Muhammed Şakir (Kâhire: Mektebetü İbn-i Teymiyye, ts.), 8/497-499.

³⁴ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmi'it-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl* (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1998), 2/95-96.

³⁵ Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl* (Beyrut: Dâru İbn-i Kesir, 1999), 1/378-379.

³⁶ Muhammed b. Muhammed İmadî el-Hanefî Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Abdulkadir Ahmed Ata (Riyad: Mektebetü'r-Riyadî'l-Hadisiyye - Matbaatu's-Sa'âde, ts.), 1/745-746.

³⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/496.

³⁸ Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullaâh b. Ömer Muhammed Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* (Beyrut: Dâru l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 1/220.

³⁹ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, 1/227.

Ebüs-suûd ise en-Nîsâ 59 da geçen *ülû'l-emri*, *umerâu'l-hakk* ve *vulâtu'l-adl* diye tefsir ederek bunlarında Hulefâ-yi Râşidîn ve onlara tabi hidâyete ermiş kimseler⁴⁰ diye açıklar.

3.2.3. Hulefâ-yi Râşidîn ve Sahabe Anlamı

Zemahşerî en-Nîsâ 59. âyetin tefsirinde *ülû'l-emri*: “Bunlar adaletin izinde gitmede, hakkı tercih edip emretmede ve o ikisine zıt olanı ise nehyetme hususunda Hulefâ-yi Râşidîn ile onların yoluna tâbi olan kimseler olduğu gibi Allah ve Resulüne uygun hareket etmeyi kendisinde bir araya getirenler⁴¹ şeklinde açıklar. en-Nîsâ 83. âyetteki *ülû'l-emri* sahabelerin ileri gelen büyükleri veya sahabeden halife olanlar şeklinde ifade eder.⁴²

Ebü'l-Berekât en-Nesefî en-Nîsâ 83. âyette geçen *ülû'l-emri*, “işlerde ehl-i basiret olan sahabelerin büyükleri”⁴³ diye yukarıda geçen komutan açıklamasına eklemeye bulunur.

Ebüs-suûd Efendi de en-Nîsâ 83. âyettekini, işleri çözme hususunda, savaş esnasında sıkıntıları, tuzakları ve gelen haberleri doğru tahlil edip, çözüm yollarını bulup, meseleyi halledebilecek basiretli ve büyük sahabeler⁴⁴ şeklinde açıklayarak yukarıda geçen iki yorumuyla beraber üç açıklamasını da sahabe de birleştirmektedir.

3.2.4. Ulemâ, Ehl-i İcmâ ve Ehl-i Hal ve'l-akd Anlamı

Taberî yukarıda geçen komutan anlamı yanı sıra başka rivâyetleri de vererek bu defa daha farklı anlamlar olan ehl-i ilim ve'l-fıkh, dinde ülü'l-fıkh ve'l-akd, ashab-ı Muhammed diye manalandırırken onların da akıl, fıkh ve din sahibi⁴⁵ kimselerin yanısıra Hz. Ebû Bekir ve Ömer olduğu⁴⁶ görüşlerine yer verir. en-Nîsâ 83. âyette geçen *ülû'l-emri* ise istinbat ehli âlimler, din ve akılda fakih ve tettebbu' ehli olan, doğru ve yalanı araştıran⁴⁷ kimseler şeklinde açıklamalarda bulunur.

Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1209), en-Nîsâ 59. âyette geçen *ülû'l-emrden* maksadın Kur'an ve sünnete uyan icmâ ehli⁴⁸ olduğunu belirterek diğer yorumlara nazaran farklı bir yaklaşımda bulunur. Bu âyeti açıklarken sonraki satırlarda

⁴⁰ Ebüsuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 1/745.

⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/95-96.

⁴² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/116.

⁴³ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/378-379.

⁴⁴ Ebüsuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 1/745-746.

⁴⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/499-501.

⁴⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/501-502.

⁴⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/572-573.

⁴⁸ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *et-Tefsîrü'l-kebîr* (Dâru'l-Fikr, 1991), 10/148.

ise icmâ ehlinin de ehl-i hal ve'l-'akd⁴⁹ olması gerektiği şartını ileri sürer.⁵⁰ Bununla ilgili olarak şöyle der: "Allah'a ve Peygamber'e itaât kesin olarak vâciptir. Bize göre icmâ ehline de itaât etmek vaciptir. Amirlere ve devlet başkanlarına itaât kesin olarak vâcip değildir. Hatta belki onların birçoğuna itaât etmek haramdır. Çünkü onlar zulümden başka bir şey emretmezler. En azından onlara itaât, kesin olarak değil ancak zayıf zann ile vâciptir. Âyetteki *ülü'l-emri* icmâ ehline hamletmek daha doğrudur. Zira Resûle ve *ülü'l-emre itaât* tek lafızla emredilmektedir. Böylece Resûl ile yan yana zikredilen ve itaâtı aynı fiille emredilen *ülü'l-emri* masum olan icmâ ehline hamletmek, fâcir ve fâsik olabilecek tek şahsa hamletmekten daha evladır"⁵¹

Râzî burada farklı bir bakış açısı getirmektedir. Hata etme ve günah işleyebilme yönüyle bir kişinin cemaate nazaran daha da elverişli olmasını göz önünde bulundurarak *ülü'l-emri* topluluğa hamletmesi için manevî boyutunu öne alarak güzel bir tespitte bulunmuştur. Böylelikle Râzî *ülü'l-emri* şahs-ı manevî denilebilecek topluluğa/icmâ ehline hamletmenin haddizatında günahsız olduğu için daha iyi ve daha uygun olacağını belirterek bir kişi yerine cemaatin esas alınması gerektiğini söyler.

Bunun yanı sıra Râzî'nin her ne kadar önceki açıklamalarında icmâ ehli görüşü ağırlık kazanmış ve kendi tarafından kabul görmüş olsa da en-Nîsâ 83. âyette geçen *ülü'l-emrin* açıklamasına bakıldığında iki anlamının olduğunu ifade eder. Bunlardan biri, ilim ve re'y ehli, ikincisi ise seriyye komutanları olduğunu söyler. İkinci anlamın tercih sebebi olduğunu ancak münzir/uyarıcı olmalarından dolayı sözlerine tabi olmak yönüyle de birinci mananın

⁴⁹ Ehl-i hal ve'l-'akd: Devlet başkanını seçmek ve gerektiğinde azletmekle yetkili olan heyet anlamında İslâm hukuku terimi. Ehlü'l-hal ve'l-'akd teriminin ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemektedir. Hulefâ-yi Râşidîn döneminden itibaren "ehlü's-şûrâ, ülü'l-emr, ehlü'l-ilm", daha sonraki devirlerde de "ehlü'l-ictihâd" gibi birbirine yakın anlamlar taşıyan tabirlerin devlet yönetimiyle ilgili birer kavram olarak kullanılmaya başlandığı, ehlü'l-ictihâd ve ehlü'l-hal ve'l-'akd terkiplerinin ise Şîa ile Ehl-i sünnet arasında imâmet, halifenin iş başına getiriliş usulü ve meşruiyeti konularının tartışılmasıyla birlikte literatüre girdiği söylenebilir. Bu kavramın V. (XI.) yüzyıldan itibaren hem kelâm hem de "el-ahkâmü's-sultâniyye" türünde fıkıh kitaplarında görülmeye başlanması bu sebeptir. (Eş'arî, *Makalâtü'l-İslâmiyyîn*, 459; Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye* (Beyrut: 1405/1985), 6 ve devamı; Ebü Bekr Muhammed b Tayyib el-Bâkılânî, *et-Temhîd fi'r-red 'ale'l-mülhideti'l-Mu'attila ve'r-Râfi'za ve'l-Havâric ve'l-Mu'tezile*, nşr. Muhammed Mahmûd el-Hudayrî – Muhammed Abdülhâdî Ebû Rîde (Kâhire 1366/1947), 178, 180; Abdülhamîd İsmail el-Ensârî, "Ehl-i hal ve'l-'akd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1994), 10/539.

⁵⁰ Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 10/149.

⁵¹ Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 10/149.

kullanılmasının caiz olduğunu belirterek ilk açıklamalarının yanında bu görüşü de vermektedir.⁵²

Ebü'l-Berekât en-Nesefî ise en-Nîsâ 83. âyette geçeni sahabenin büyükleri diye açıklarken en-Nîsâ 59 daki *ülü'l-emri* ise, veliyyu'l-emr, vulat ve ulemâ olarak değerlendirir.⁵³

Muhammed Abduh da (ö. 1905) tefsirinde en-Nîsâ 59 ve 83. âyetlerdeki *ülü'l-emr*den gayenin -Râzî'nin yukarıda geçen yorumu mahiyetinde-müslümanlardan çeşitli şartları haiz ehl-i hal ve'l-akd olduğunu söyler. Bunların da umerâ, hükemâ, ulemâ, ordu komutanı ve genel maslahat ile ihtiyaçlar hususunda insanların kendilerine müracaat ettiği diğer reisler, ileri gelenler olduğunu açıklar. Bu sayılanların, bir iş veya hüküm için ittifak ettiklerinde bizden olmaları, yani Allah'ın emrine ve tevatürle gelen Resûlullah'ın sünnetine muhalif olmadıkça onlara itaat etmek gerektiğini belirtir.⁵⁴

3.2.5. Genel Kapsayan Anlamı

Ülü'l-emr kavramının şimdiye kadar geçen tüm anlamlar için kullanılabileceğini söyleyenler de bulunmaktadır. Mesela Şevkânî (ö. 1250/1834) en-Nîsâ 59 da *ülü'l-emri*, emirler, sultanlar, kadılar yani hâkimler ve şer'î velâyet taşıyan herkesi içine aldığını söyler.⁵⁵ Son yüzyılda yazılmış tefsirlerden diğer bir tanesi olan Ahmed Mustafa el-Merâğî (ö. 1952) en-Nîsâ 59. âyette geçen *ülü'l-emri*, umerâ, hükemâ, ulemâ, rüesâ'ul-cünd, insanların ihtiyaç duyduklarında ve amme maslahatı için müracaat ettikleri diğer reisler olduğunu açıklar.⁵⁶ en-Nîsâ 83. âyetekini ise, ehl-i hal ve'l-akd, her ilim erbabının içinde yer aldığı, maliye alanında, kazaî/mahkeme ile ilgili alanda, mühendislik, harb alanı gibi sahalarda uzmanlaşmış kimselerin oluşturduğu, gerektiğinde gizli, saklı kalmış şeyleri istinbat edebilen kimselerden oluşan şûra ehli diye tanımlamaktadır.⁵⁷

Ülü'l-emr kavramına kimlerin dâhil olacağı konusunu birçok tefsirin icmâli mahiyetinde olan "Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri" adlı eserde yer alan bilgiler verilerek sonlandırılacaktır: "*Ülü'l-emrin* anlamı: "Devlet başkanı, onun veya toplumun yetki verdiği yöneticiler, komutanlar, âlimler" gibi çeşitli

⁵² Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 10/204-205.

⁵³ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/366.

⁵⁴ Muhammed Abduh b. Hasen Hayrillâh et-Türkmânî el-Mısırî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-ḥakîm (Tefsîrü'l-menâr)*, Te'lif: Seyyid Muhammed Reşîd Rızâ (Mısır: Matba'atü'l-Menâr, 1328), 5/181-183; 5/299-302.

⁵⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Kâhire: Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1964), 1/481.

⁵⁶ Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsîrü'l-Merâğî* (Mısır: Şirketü Mektebetü ve Matba'atü Mustafa el-Bâbî 1946), 5/72.

⁵⁷ Merâğî, *Tefsîrü'l-Merâğî*, 5/105-106.

anlaşılar ve rivayetler mevcuttur. Burada "...sizden olan emir sahiplerine itaât edin" buyrulduğuna göre bunların belli kişiler ve makam sahipleri olduğu, iman ve dünya görüşü itibariyle müslüman olanlardan seçildiği veya tayin edildiği, meşrû buyruklarında bunlara itaât etmenin Allah'ın emri ve dinin gereği olduğu anlaşılmaktadır. İslâm dini, gerek kamu hayatında ve gerek özel hayatta bazı sıfat ve özellikleri taşıyan kimselere itaât edilmesini istemiştir. Başkan, aile reisi, komutan, ana-baba, bilmeyenlere göre bilenler yani âlimler bu kimselerdendir ve *ülü'l-emr* kavramına bunların tamamı dâhil edilmektedir."⁵⁸ Bu şekilde geniş ve kapsayıcı bir açıklamayla bu kavramın yukarıda farklı tefsirlerde verilen anlamlarının bir araya getirildiğini ve birçok alanı da içine alacak şekilde genişletildiği ifade edilebilir.

Burada şunu belirtmek gerekir. Müfessirler günümüze yaklaştıkça *ülü'l-emre* verilen anlamları dar çerçeve yerine geniş çerçevede ele almaktadırlar. Bir veya iki mana yerine kapsayıcı mahiyette anlamlandırmanın yer aldığı görülmektedir. Tabi bu durumun, zamanlarına kadar gelen tanımlamaların hepsinden istifade ettikleri ve bunların hepsini bir araya getirdikleri söylenebilir. İmam Mâtürîdî'nin de aşağıda belirtileceği üzere *ülü'l-emre* birden çok anlam verdiği böylelikle erken dönemde olsa bile geniş bir bakış açısıyla meseleye yaklaştığı söylenebilir.

4. Mâtürîdî'de Ülü'l-emr

4.1. İmam Mâtürîdî'de Ülü'l-emr-Siyaset İlişkisi ve Eserlerinde İşleyişi

Mâtürîdî'nin *ülü'l-emr* kavramına verdiği anlamlara geçmeden önce bu kavramı işlemedeki metodunun sebebinin anlamak açısından birkaç tespiti yer vermenin uygun olacağını belirtelim.

Kelâm ilminde siyaset ve yönetim konusu imâmet başlığı altında ele alınırken Mâtürîdî'nin eserlerinde siyasî açıdan imâmet ve hilâfetin tanımı ve bu konuların içeriğiyle ilgili doğrudan ve açıkça herhangi bir görüşe rastlanmamaktadır. Ancak sistematik kelâm kitabı görünümünde olan *Kitabu't-Tevhîd*'de imâmet ve hilâfet konularını dolaylı olarak işlerken⁵⁹ *Te'vilatu'l-Kur'an*'da ise hem *ülü'l-emrin* geçtiği âyetleri hem de farklı âyetleri açıklarken siyaset ile ilgili görüşlerini araya serpiştirdiğini söylememiz mümkündür.

Buradan hareketle İmam Mâtürîdî her ne kadar kendisi siyasetten uzak durmaya çalışsa da görüş ve düşüncelerinde bu alanlardan tamamen uzak

⁵⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/87-88.

⁵⁹ Örnek için bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Arûcî (İstanbul: İsam Yayınları 2003), 285.

kalmadığı söylenebilir. *Te'vilât'*ta siyasetle ilgili âyet ve kavramlara getirdiği yaklaşımlar bunu açıkça göstermektedir. O bir yandan İslâm'ın düşünce sistemini İslâm'a aykırı yabancı fikirlere karşı müdafaa ederken, diğer yandan siyaset ve yönetim konusunda Kur'an'ın ana gayelerine uygun olmayan görüş ve akımlara karşı da İslâm dinini koruma amacıyla itikadî ve siyâsî fırka ve gruplara karşı da büyük bir mücadele vermekten geri durmamış bir şahsiyettir.⁶⁰

Mâtürîdî'ye göre, toplumun düzenini temin edecek bir imam gereklidir. Fakat imamın kim olacağı, özellikleri ve nasıl seçileceği konusunda Kur'an'da açık bir ifade olmadığından mezhepler imâmet ile ilgili farklı görüşler ileri sürmüştür. Mâtürîdî'ye göre Kur'an'da, Şîa'nın iddia ettiği tarzda imâmet ile ilgili herhangi bir nas ve tayin bulunmamaktadır.⁶¹

İslâmın ilk üç asrında meydana gelen siyâsî ihtilâf ve kargaşanın etkisiyle Mâtürîdî siyâsî meseleleri dinî ve itikadî bir şekilde sunmuştur. Ancak Mâtürîdî ve onun gibi düşününlerin bu tavrı iktidara taraf olma şeklinde değerlendirilmemeli, bunun yerine müslümanların tartışma, ayrışma ve kargaşadan uzak, birlik ve beraberlik içinde yaşamını hedeflemiş, bu birliğin tesisi ve bozulmamasını gaye edinmiştir denilebilir. Mâtürîdî de Ebû Hanîfe gibi bu tür siyâsî tartışmalar karşısında İslâm toplumunun fikrî ve amelî huzuru ve rahatı için çalışmış çok önemli bir şahsiyet olarak değerlendirilebilir.⁶²

Mâtürîdî'nin siyâsî alandan uzak durmasının bir sebebinin de, onun ilk İslâm merkezlerine göre taşrada yaşamış olması söylenebilir. Çünkü yetiştiği yer siyâsî mücadelelerin yoğun olduğu hilâfet merkezinden uzak olup bunun yerine ilmî çalışmaların daha çok olmasının da bu konuda etkili olduğu görülmektedir. Bunların yanı sıra Mâtürîdî'nin kitabında imâmet/hilâfet konusunu müstakil bir başlık olarak ele almamış olması ilk etapta Mâtürîdî'nin Ehl-i Sünnet'in geleneksel anlayışına uygun olarak imâmeti iman rüknü saymadığı için düşünülebilir. Ancak bir başka açıdan bakıldığında imâmet konusunun, müstakil olarak ele alınmamasının, Şîa'nın bu konudaki iddiasına fiilî ve pasif bir cevap anlamına geldiği de söylenebilir.⁶³

Netice itibarıyla, Mâtürîdî, siyaset ve siyâsî kavramlarla doğrudan ilgilenmediği, siyasetin değişken ve günübürlük meselelerine takılmadan yeri geldiğinde dolaylı olarak bunlarla ilgili gerekli açıklamaları aynen *ülü'l-emrde*

⁶⁰ Gecit, *İslâm Kelâmında Siyâset ve İmâmet Tartışmaları*, 178.

⁶¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (İstanbul: Dâru'l-Mîzan, 2005), 3/293; Hasan Onat, *Emeviler Devri Şîi Hareketleri* (Ankara: TDV Yayınları 1993), 23 vd; Çetin, *Mâtürîdîliğin Siyaset (Hilâfet/İmâmet) Anlayışı*, 119.

⁶² Gecit, *İslâm Kelâmında Siyâset ve İmâmet Tartışmaları*, 179-181.

⁶³ Gecit, *İslâm Kelâmında Siyâset ve İmâmet Tartışmaları*, 176.

olduğu gibi siyasî mülahazalardan uzak ve dini temellere dayandırarak aklî ve mantıkî bir şekilde ele aldığı eserlerinden anlaşılmaktadır.

4.2. Mâtürîdî'nin Ülü'l-emr Kavramına Verdiği Anlamlar

Yukarıda birkaç farklı tefsirden yararlanılarak özetle ulemânın *ülü'l-emre* yaklaşımı verilmeye çalışıldı. Buradan hareketle ortaya çıkan anlamların Mâtürîdî tarafından kabul elip edilmediğine bakılarak *ülü'l-emre* verdiği manaları incelenecektir.

Mâtürîdî *ülü'l-emr* hakkında Kur'an'da geçen iki âyet ile ilgili olarak *Te'vilatu'l-Kur'an* adlı eserinde, en-Nisâ 83 de geçen ile ilgili seriyedeki *umerâ*, *ulemâ*, *fukaha*, *ehl-i hayr*, *istinbat* yapabilen *fâkih âlimler*, Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali ve *vulatu'l-emr*⁶⁴ gibi farklı yorumların hepsini bir araya getirerek öncelikle ihtilaf olduğunu belirtir. Daha sonra bundan bir önceki âyete atıfta bulunarak sözünü şöyle sürdürür: "*İnsanlar arasında hakem olduğunuzda adâletle hükmedin*"⁶⁵ âyeti *ülü'l-emrin* *umerâ* oluşuna delalet ettiğini belirtir. Çünkü Allah Te'âla'nın ilk âyette hâkimlere adâleti emrederken raiyyete de onları dinleyip, hükmettiklerine ve emrettiklerine uymalarını emretmektedir"⁶⁶ demek suretiyle öncelikle *ülü'l-emr*den maksadın *umerâ*/yönetici olduğu belirtilmektedir. Böylelikle adalet vasfının öncelikle yönetici konumundakilerin bir özelliği olduğunu vurgulayarak *ülü'l-emri* *umerâya* hamletmektedir.

İmam Mâtürîdî *ülü'l-emr* kavramına verdiği anlam *umerâ*/yöneticiler olsa da bu âyetin açıklamasının devamında *umerâ* yanında "*ulemâ*" kelimesini de hemen zikrettiğini belirtmek gerekir: "*Onların her kesiminde bir grup (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar*"⁶⁷ âyetini yorumlarken genelde *umerânın* hükümüne itaât etme ve ulemânın da fetvalarına tabi olma şeklinde hem *umerâyı* hem de *ulemâyı* içine aldığını belirtir. Ancak "*şâyet kavimlere âlimlerinin sözlerine uyma vacip kılınmasaydı, o zaman âlimlere kavimlerini inzar (uyarmak) da vacip kılınmazdı*"⁶⁸ demek suretiyle burada âlim tabirinin öne çıktığını belirtmektedir. Çünkü âlimin sözüne uymanın gerekliliği onu öne çıkarmaktadır. Ayrıca bu âyette geçen, savaşta geriye kalanlar arasında âlim

⁶⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 3/293; 3/355-356.

⁶⁵ el-Mâide 5/58.

⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 3/293.

⁶⁷ et-Tevbe 9/122.

⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 3/294.

kimselerin olması gerektiği vurgusuyla Mâtürîdî *ülû'l-emr*den bir maksadın da âlimler olduğu düşüncesini bu âyetle de desteklemektedir.⁶⁹

Mâtürîdî bu açıklamalarından yola çıkarak *ülû'l-emri* hem umerâ hem de ulemâ olmak üzere iki anlamda ele almaktadır. Umerâya hükmüne itaât etmek, ulemâya da fetvalarına uymak gibi bir yaklaşımda bulunarak iki manayı da vermek suretiyle ikisinin de gerekliliği üzerinde durduğu söylenebilir. Çünkü yöneticinin, hükümranlığını devam ettirmesi, ulemânın da dini konularda istinatgâh olması yönüyle kendilerine itaât edilmesi vurgulanmaktadır.⁷⁰

İmam Mâtürîdî'nin *ülû'l-emre* dair verdiği anlamlar her ne kadar öncelikli umerâ daha sonra ulemâ şeklinde anlaşılrsa da aşağıda örneği verilen başka açıklamaları ulemâ anlamı üzerinde daha çok durduğunun söylenmesi yerinde olur. Mesela en-Nîsâ 59. âyetin tefsirinde bu konuyu işlerken: "Malumdur ki dinî işler ile ilgili durumlar, onlardan (*ülû'l-emr*) sorulur. Onlar âyette anlatılmak istenen manayı çıkarabilirler," diyerek âyette zikredilene anlama cihetinin âlimlerin görevi içerisinde olduğunu belirtir. Bu çerçevede konuyla ilgili en-Nisâ 83. âyeti delil olarak getirir. Bu âyeti açıklarken "*ülû'l-emri*, istinbat ilmi ile ma'rûf ve din işlerini yürüten fakihlerdir" diyerek *ülû'l-emr*'den maksadın âlim olduğu görüşünü bir kez daha vurguladığı söylenebilir.⁷¹

Mâtürîdî *ülû'l-emrin* anlam içeriğinin ağırlıklı olarak âlimler olduğu görüşünü, devam eden şu ifadeleriyle de pekiştirmektedir: "Bunun üzerine Allah Teâla: "*Siz insanlar arasından çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten sakındırır ve Allah'a imân edersiniz*"⁷² âyetinde geçen "insanlar içinde çıkarılmış en hayırlı ümmeti, "âlimler" diye yorumlar. Yine Mâtürîdî "âlim" görüşünü desteklemek için "*böylelikle sizi orta bir ümmet kıldık...*"⁷³ âyetiyle beraber bu iki âyet göstermektedir ki emr ve nehyin âlimlerin görev alanı içerisine girdiğini vurgulayarak *ülû'l-emrin* manasının âlimler olduğuna delil getirir.⁷⁴

Ayrıca âlimlerin "bir şeyin emir ve nehyi hususunda icmâ etmeleri isabetli bir görüş ve Allah katında da geçerli olandır"⁷⁵ diyerek âlimlerin icmânın konusuna ve önemine değinir. Mâtürîdî burada ulemânın emir ve nehyde ortak görüş bildirmelerini icmâ mahiyetinde değerlendirmektedir. Buradan hareketle de halkın bu hususta âlimlere itaât etmesi gerektiğini vurgular. Burada şunu da hatırlatmak gerekir. Mâtürîdî'nin âlim olan kimselerin ortak

⁶⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/295.

⁷⁰ Şaban Ali Düzgün, "De Facto Siyasal Otoriteden Meşru Siyasal İktidara: Mâtürîdî'nin Ulu'l-emr Kavramsallaştırması", *Milel ve Nihal* 14/1 (2017), (Erişim 27 Mayıs 2021), 29.

⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/297.

⁷² Âli İmrân 3/110.

⁷³ el-Bakara 2/143.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/299.

⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/299.

görüş bildirmelerini icmâ mahiyetinde değerlendirmesi önceden geçtiği üzere Râzî’nin de icmâ ehlinden bahsetmesi ve bunun üzerinde durması hususunda Mâtürîdî ile bu noktada birleştikleri söylenebilir. Aynı zamanda Neseffî’nin de icmâ ehlinden bahsetmesi bu konuda üstadı olan Mâtürîdî’den etkilendiğini söylemek mümkündür.

Buraya kadar olan açıklamalarında İmamı Mâtürîdî’nin *ülü’l-emr* ile ilgili dikkat çeken görüşlerinin; *ülü’l-emri*, her ne kadar umerâ, komutan vesaire manalarına geldiğini öncelikli olarak nakletse de bunu daha çok ulemâ diye kabul ettiği ve bu görüşü savunduğu söylenebilir. Buna delil olarak da bu işi bilen ve bunu en güzel şekilde uygulayanların âlimler olduğunu söylemek suretiyle görüşünü desteklemektedir.⁷⁶

Ancak burada şunu da belirtmek gerekir. Her ne kadar Mâtürîdî’ye göre *ülü’l-emr*den maksadın daha çok âlimler olduğu anlaşılrsa da yönetici pozisyonunda olmalarından dolayı uygulama alanına geçirecek ve bunu toplumu ilgilendiren bir sorumluluk olduğunu emredek olanın ise âdil imamlar veya devlet başkanları olduğunu ayrıca vurguladığı göz ardı edilmemelidir.⁷⁷

Bu açıklamalar ışığında Mâtürîdî’nin *ülü’l-emr* meselesine ağırlıklı olarak iki cihetle yaklaştığı söylenebilir:

Birinci cihet, dini otorite olarak dayanak noktası âlimlerdir. Onların sözleri geçerlidir. Bu nedenle âlimlere itaât gereklidir. Bu açıdan bakıldığında *ülü’l-emrin* bir manası âlimler olmaktadır.

İkinci cihet ise hem devleti yönetmeleri hem de dinin gerektirdiklerini uygulama alanına geçirecek siyasî güç açısından ise umerâ olduğu ve bu cihetle *ülü’l-emr* kavramı umerâ/yöneticileri de kapsamaktadır.

4.3. Mâtürîdî’ye Göre Ülü’l-emr’de Bulunması Gereken Şartlar

İmam Mâtürîdî *ülü’l-emre* verdiği manalar ile ilgili açıklamalardan sonra *ülü’l-emr*de bulunması gereken bir kısım şartları da belirtir. Bu şartlardan bir kısmı umerâda bir kısmı ulemâda ve bir kısmı da bu kavram içerisine giren tüm kesimlerde olması gerektiği söylenebilir.

İmam Mâtürîdî’ye göre *ülü’l-emr* de bulunması gereken şartlar şu şekilde sıralanabilir:

a. Allah ve Resûlü’nü Takip Eden: *Ülü’l-emr* kategorisine girenlerin en başta taşımaları gereken özelliğin Allah ve Resûlü’nün izinden gitmek olmalıdır.

⁷⁶ Düzgün, “Mâtürîdî’nin Ulu’l-emr Kavramsallaştırması”, 28, 29.

⁷⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 3/293.

İslâm'ın temel iki kaynağını hareket noktası olarak belirlemeyi esas almalıdır.⁷⁸ İmam Mâtürîdî *ülü'l-emr* ile ilgili bu şartı en başta zikrederek aynı zamanda *ülü'l-emrin* İslâmın temel dinamikleriyle hareketi esas alması gerektiğini de vurgulamaktadır. Bu şart *ülü'l-emr* kavramı içerisine giren tüm kesimleri kapsamaktadır.

b. Şer'î İlim Sahibi: Mâtürîdî'nin ileri sürmüş olduğu şartlardan bir tanesi de *ülü'l-emrin* İslâm'ın temel sayılan ilimlerine hâkim yani tefsir, hadis, hukuk, akâid vs. gibi şer'î ilim sahibi biri olmalıdır.⁷⁹ Bu şart daha çok ulemâ mahiyetindekileri içine almaktadır.

c. Ehl-i Basar: Şer'î ilimle beraber ileriye gören ve meselelerin nereye varacağını önceden tahmin etme kabiliyetine sahip manasında basiret sahibi olmalıdır.⁸⁰ Bu ehl-i basar sahibi kimselerin özelliklerini de, müşkilâtı çözebilen, olaylar karşısında zafiyet göstermeyen, ufku açık, tecrübeli, olgun ve donanımlı olması gerektiği şeklinde sıralar.⁸¹ Bu şart aslında hem komutanda hem umerâ da hem de ulemâ da olması gereken bir özelliktir. Bu tabirin önceki başlıkta geçen ehl-i basar sahibi sahabe ve sahabenin büyükleri, umerâdan ehl-i basar ve ehl-i basar ulemâ gibi tabirlerle bir kısım âlimlerce de kullanıldığını hatırlatmak gerekir

d. Ehl-i İstinbat: Mâtürîdî'nin ileri sürdüğü şartlardan diğer bir tanesi de ehl-i istinbat olmaları gerektiğidir. İstinbatın, olan bir şeyden olmayanı çıkarabilme yeteneğine sahip olma veya yerli yerinde kıyas yapabilme kabiliyetini haiz olması gerektiği tanımını vermesiyle⁸² *ülü'l-emr*de bulunması gereken diğer bir özelliği de ortaya koyarak bu konudaki şartlarını sıralamış olmaktadır.

Böylelikle İmam Mâtürîdî'nin *ülü'l-emre* verdiği manalardan yola çıkıldığında daha çok özelliklerini taşıyan âlim üzerinde durduğu söylenebilir. Kendinden önce tarihi süreç içerisinde çeşitli anlamların verildiğini zikretmesiyle onlara değinirken kendi fikri olarak ulemâ görüşünün öne çıktığını ve bunda da çeşitli özelliklerin olması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca Mâtürîdî'nin, daima değişim ve dönüşüm geçiren siyasî alanla ilgili konulardan çok, toplumun temelini ilgilendiren ilim merkezli değişmez kurallar çerçevesinde konuya yaklaştığı söylenebilir. Siyaset ve onun gerektirdiği şeyler zaman ve zemine göre değişebilmektedir. Ancak ilim yoluyla, ehl-i vera ve takvâ sahibi âlim eliyle olan şeyler ise bir nevi sabit olduğundan değişmez, uzun soluklu ve herkesi ilgilendiren alana sahiptir. Bu nedenle daha çok âlim görüşünün kendisinde ağırlık kazandığı söylenebilir.

⁷⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/300.

⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/300.

⁸⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/300.

⁸¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/301-303.

⁸² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/297; 354.

4.4. Mâtürîdî’de Ülü’l-emr’e İtaât

Ülü’l-emr konusunda üzerinde durulması gereken diğer bir husus da *itaât*in mahiyeti ve çerçevesinin belirlenmesidir. Zaten kelâm kitapları incelendiğinde *ülü’l-emr* konusunu daha çok *itaât*in sınırı yönüyle ele aldıkları görülmektedir. Bu sebeple Mâtürîdî *ülü’l-emre itaât* konusuna yaklaşımına değinmek uygun olacaktır.

İmam Mâtürîdî’nin *ülü’l-emre itaât* meselesine bakış açısı, *itaât*in gerekliliği çerçevesinde olduğu söylenebilir. *Ülü’l-emre itaât*in gerekliliği ile ilgili olarak; Mâtürîdî önceki başlık altında değinilen iki âyetin izahında, *ülü’l-emr’e itaât*in lüzumundan bahseder. Bunun da en-Nîsâ 59. âyette geçen: Allah’a, Resûlüne ve *ülü’l-emre itaât*in nasıl olması gerektiği sorusunu sorarak âyette hitabın kime yapıldığı hususunda çeşitli görüşler sıraladıktan sonra şöyle der: “Allah’ın: “(Sebe Melikesi dedi ki) Ey beyler-ulular! Bu işimde bana bir fikir verin”⁸³ ve “Ey ulular! Hanginiz o melikenin tahtını bana getirebilir”⁸⁴ âyetlerinde olduğu gibi “Meliklerin adetlerindedir ki bir şeyle muhatap olduklarında ehl-i şeref, ehl-i mecd, hitaplarını en iyi dinleyecek, emre en çok itaât edecek ve sözlerini yücelteceklerle muhatap olurlar. Bundan dolayı da Allah Te’âla mü’minleri muhatap alarak kendisine ve Resûlüne itaâti emretmek suretiyle muhataplığı bu şekilde umumiyet kazanmış oldu”⁸⁵ Bu âyetteki hitabın *ülü’l-emre itaât* emretmesinden dolayı hitabın sadece mü’minlere has olacağını belirtir. Eğer mü’min iseler *ülü’l-emre itaât* emri bildirilmektedir. Eğer mü’min değilseler önce inanıp sonra itaat istenir demek suretiyle itaat konusunu işlemektedir. Mâtürîdî’nin bu açıklamalardan anlaşılmaktadır ki hitabın muhatabı ehl-i iman ise *ülü’l-emre itaât*in gerekli olacağı belirtilmektedir.

Mâtürîdî, *ülü’l-emre itaât*in gerekliliğini ise şöyle ifade eder: “Burada Allah dışındakilere *itaât*in caizliğine delalet vardır. Çünkü başkasının emrini yapan her kişi ona *itaât* etmiştir” diyerek *itaât* konusuna girer. Burada başkasına *itaât*in silsile yoluyla Allah’a *itaât* anlamına geldiğini belirtir. Böylelikle insana *itaât*in emir çerçevesinde Allah’a *itaât* anlamına geldiğini, Resûlüne *itaât*in de Allah’ın emriyle olduğunu vurgulayarak buradan hareketle de Allah’a *itaât*in ibadet olduğunu ve ibadet maksadının sırf Allah için yapıldığını, *ülü’l-emre itaât*inde bu çerçeve de ele alınması gerektiği hususunun ortaya çıktığını belirtir.⁸⁶ Böylelikle Mâtürîdî’nin bu yönde bir yorum yapmak suretiyle *ülü’l-emre itaât* bir adım daha ileri götürerek konuyu işlediğini söylemek mümkündür.

⁸³ en-Neml 27/32.

⁸⁴ en-Neml 27/38.

⁸⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 3/292.

⁸⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 3/292.

İmam Mâtürîdî *ülû'l-emre itaâtin* gerekli olduğunu ve önemini vurgulamak için şu iki hadisi de delil getirir: “*Ey insanlar! Dinleyin ve itaât edin! Şâyet size, kulağı ve burnu kesik olan bir Habeşliye (itaât) emredilirse (bile) onu dinleyin ve Allah'ın Kitabındakini size uygularsa itaât edin.*”⁸⁷ Mâtürîdî'nin bu hadisi zikretmesiyle *ülû'l-emre itaât* konusunda katı bir tutum takındığı, şartsız bir bağlılığın esas alındığı söylenebilir. Ancak ardından diğer hadise yer verir: “*Müslümana, ma'siyeti emretmedikçe, sevsin sevmesin, dinlemesi ve itaât etmesi gerekir. Fakat kim ki ma'siyet kendisine emredilirse (onun sözünü) dinlemede yoktur (emrine) itaâte edilmez.*”⁸⁸ Mâtürîdî önceki hadisin ardından bu hadisi zikretmesiyle *itaâtin* çerçevesini çizerek hangi şartlarda olması gerektiğini belirtir. Yani meşrû ve dinî emirler de umerâyâ *itaât* gerekir. Aksi halde dine aykırı ve günah olan şeyler mevzubahis olduğunda *itaât* edilmemesini ifade eder.⁸⁹ Mâtürîdî her ne kadar umerâyâ *itaâti* belirten âyet ve hadislere dayanarak, umerâyâ *itaâtin* kesin bir şekilde gerekli olduğunu belirtse de bunu dini çerçevedeki emirlere *itaât* gereklidir demek suretiyle sınırlandırmaya gitmektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki İmam Mâtürîdî'ye göre *itaât* konusunu, lâ yüs'el, kayıtsız ve şartsız bir bağlılık ve *itaât* şeklinde anlamamak gerekir. Özellikle ikinci hadisi delil getirmesiyle imama *itaâtin* çerçevesini çizmektedir. Bunun için sınırsız bir *itaâtin* söz konusu olmadığı, *itaâtin* aslında belirli şartlara bağlı olması gerekliliği üzerinde durmaktadır.

Burada şunu da belirtmek gerekir. *İtaat* konusunda İmam Mâtürîdî'nin müteşeddidiği ihsas eden bir tavır takındığı görülmektedir. Bunun sebebinin de genel olarak Mâtürîdî'nin siyasetten uzak durması, aynı zamanda itaatsizlikle ortaya çıkabilecek kargaşa ve sıkıntıların müslümanlar açısından içinden çıkılmaz meselelere yol açabileceği endişesinden dolayı olabilir. Çünkü Mâtürîdî, Hz. Ali döneminden itibaren müslümanların başına gelen sıkıntıların ana merkezinin bu siyasî çekişmeler olduğu ve bunun sonucunda müslümanların birçok meselede ve birçok yerde çeşitli sıkıntılara girdiğini bilmektedir. Bu sebeple şartlarını az buçuk haiz olan bir *ülû'l-emre* itaat etmenin, itaat etmemek suretiyle ortaya çıkacak kargaşadan daha evla olduğunu düşünerek böyle bir yorumda bulunduğu söylenebilir.

Ayrıca böyle bir tutumun genel olarak ehli sünnetin bir bakışı şeklinde tezahür ettiğini de belirtmek gerekir. Mesela gerek İmam Mâtürîdî'nin hocası sayılabilecek Ebû Hanîfe'nin bu yöndeki bir kısım tutumu gerekse de Eş'arî ve Eş'arîlerin tutumu ve gerekse de Mâtürîdî'den sonra gelen diğer Mâtürîdî âlimlerin tutumu bu yönde olduğu görülmektedir. Sıkıntı ve kargaşaya yol açıp da müslümanların başsız kalması veya daha büyük sıkıntılara yol açabilecek

⁸⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî. *el-Câmi'u's-şâhîh*, thk. Mustafa Buğa (Dimaşk: y.y., 1987), “Ahkâm”, 4; Tirmizî, “Cihad”, 28.

⁸⁸ Buhârî, “Ahkâm”, 1; “Cihad”, 108; Müslim, “İmâre”, 38.

⁸⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Şur'ân*, 3/292.

şekildeki bir itaatsizlik yerine şartlarını ve standartlarını belirlemek suretiyle itaatın olmasını önceliklelerini söyleyebiliriz.

5. Mâtürîdilikte Ülü'l-emr Kavramı ve Gerekliği

Mâtürîdî geleneğin önde gelen âlimlerine bakıldığında bu konuya yaklaşımlarının İmam Mâtürîdî'den farklı olarak imâmet/hilâfet ile ilgili olduğu görülmektedir. Onlar tarafından imâmet bahsi kavramsal çerçeveden çok imâmetin görevleri, şartları gibi başlıkların yer aldığı yönetim ve hilâfet çizgisinde işlenmektedir. Yoksa *ülü'l-emr*'in anlam alanıyla ilgili Mâtürîdî'nin açıklamalarında görüldüğü gibi bir yaklaşım sergilememektedirler.

Örnek olması açısından Mâtürîdilikğin en önemli şahsiyetlerinde olan Ebû'l Muîn en-Neseffî'ye göre, müslümanların idaresini üstlenecek bir devlet başkanının bulunması vaciptir. Neseffî toplumda huzur ve mutluluğun sağlanması, nizamın korunması gibi birçok sebepten dolayı devlet başkanını zorunlu görmektedir. Bu sebeplerden yola çıkarak devlet başkanının gerekliliğine sahabenin icmâsını delil olarak sunmaktadır.⁹⁰ Mâtürîdî âlimlerinden Pezdevî'ye göre ise, bu vücubiyet farz-ı kifaye yani toplumun bir kısmına ait bir gereklilik olduğunu belirtmektedir.⁹¹ Ömer Neseffî de imâmet bahsinde imamın görevleriyle ilgili şöyle der: "Müslümanlar için, hükümlerini ve hadlerini yerine getirecek, sınırları koruyacak, orduları techiz edecek, sadakaları alacak, zorbacıları, soyguncuları, yol kesicileri kahredecek, cuma ve bayramları ikame edecek, kullar arasında olan anlaşmazlıkları kesecek, hakk üzerine olan şehadetleri kabul edecek, velisi olmayan küçükleri evlendirecek ve ganimetleri paylaşacak bir imam gereklidir." demek suretiyle imamın görevlerini ve ardından da şartlarını sıralamaktadır.⁹² Nureddin es-Sabûnî de, Neseffî'de olduğu gibi imâmet başlığı altında insanların işlerini görececek bir devlet reisliğinin gerekliliğinden ve görevlerinden bahsederek şöyle der: "İnsanların işlerini yürütecek bir devlet reisi edinmeleri gereklidir. Nitekim Resûlullah'ın vefatını müteakip devlet reisinin tesbiti hususunda önce ihtilaf edip sonra Ebû Bekir'in riyaseti üzerinde birleşen ashab-ı kiramın ittifakı da bunu göstermektedir" demek suretiyle o da bu görüşünü Ebû'l Muîn en-Neseffî de olduğu gibi icmâya dayandırmaktadır.⁹³

⁹⁰ Neseffî, *Tebşiratü'l-edille*, 2/431.

⁹¹ Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn* (Ehl-i Sünnet Akaidi), 292.

⁹² Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi-Şerhu'l-Akaid*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), Arapça metin kısmı: 85-86.

⁹³ Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr es-Sâbûnî el-Buhârî, *el-Bidâye fi uşûlî'd-dîn*, trc. Bekir Topaloğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995), 56.

Kısaca bu konu yönetimi ilgilendirdiği için Mâtürîdîler tarafından kelâm kitaplarında imâmet/hilâfet başlığı altında ele alınmakta ve bu konu dâhilindeki meseleler üzerinde uzunca açıklamalar yapılmaktadır.⁹⁴

Dikkat edilirse Mâtürîdî âlimler de İmam Mâtürîdî gibi toplumda huzur ve mutluluğun sağlanması, düzenin korunması ve kargaşa neticesinde müslümanların birliğinin bozulmaması için imâmet kurumunu zorunlu görmektedirler. Çünkü onlara göre anılan bu işlerin tamamı imam tarafından sıhhatli bir şekilde yürürlüğe konulabilir. Aksi halde düzen ve birlik bozulup müslümanların gücünün zayıflayıp yok olmasına yol açabilir.

Sonuç

Ülü'l-emr kavramı İslâm'ın ilk dönemlerinde daha çok komutan, ileri gelen sahabeler, devlet başkanı, devleti yöneten kimseleri kapsayacak şekilde anlaşılırken daha sonraki dönemlerde ise âlim manası da dâhil edilmektedir. İmam Mâtürîdî *ülü'l-emr* kavramını kullanırken dar çerçeveyi genişletmekte ve komutan, sahabe'nin ileri gelenleri, Hulefâ-yi Râşidîn ve umerâ gibi anlamlarının yanı sıra çeşitli özellikleri haiz âlim anlamını da ön plana çıkarmakta ve bunun üzerinde çok durmaktadır. İmam Mâtürîdî'nin açıklamalarına bakıldığında *ülü'l-emri*, genel mânası itibariyle devlet reisi, dar mânası itibariyle de âlim görüşünü savunmaktadır. Bunun yönetim ve uygulama alanına giren hususlarda umerâ ancak dini hususlarda ise ulemâ diye Mâtürîdî tarafından iki şekilde anlaşıldığı sonucu çıkarılabilir. Âlim olan kimsenin *ülü'l-emr* kategorisine girebilmesi için ilm-i istinbatı bilen, din işlerinde ma'rûf olan, ehl-i basar kimseler olmasının yanı sıra ilmiyle âmil takvâ sahibi olma şartlarını da getirmektedir.

İmam Mâtürîdî dışındaki ileri gelen diğer Mâtürîdîler ise *ülü'l-emri* kavramsal çerçeveden daha çok imâmet/devlet başkanı olarak ele almakta ve bu konuyu gereklilik ve *itaat* bağlamında işlemektedirler. Dine uygun olması şartıyla hem İmam Mâtürîdî hem de ileri gelen diğer Mâtürîdîler, umerânın ve ulemânın söylediklerine uymanın gerekliliği üzerinde durmakta hatta kimisi *ülü'l-emre itaati* vacip derecesine çıkarmaktadır.

Günümüzde ise *ülü'l-emr* kavramını İmam Mâtürîdî gibi hem ulemâ hem de umerâ/yöneticiler olarak ele alınmasının yerinde olacağı değerlendirilmektedir.

⁹⁴ Mâtürîdî geleneğin önde gelen âlimlerin imâmet konusundaki görüşleri için bk. Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn (Ehl-i Sünnet Akaidi)*, 279-316; Neseî, *Tebşiratü'l-edille* adlı eserinde "el-Kelâmu fi'l-İmame" diye bu konuya ana bir başlık açmış ve alt başlıklarla bu konuyu yaklaşık yüz sahifede detaylandırarak işlemiştir. Bk. Neseî, *Tebşiratü'l-edille*, 2/431-535. Neseî, ayrıca imâmet ve imamın görevleriyle ilgili meseleye *Temhîd*'de de değinir. Ancak orda geniş açıklamalar için *Tebşirâ'yı* adres gösterir. Bk. Neseî, *Kitabü't-temhîd li-kavâdi't-tevhîd*, trc. Hülya Alper (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 150-156; Sabûnî, *el-Bidâye*, 56-61; Teftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi-Şerhu'l-Akaid*, 85-86. Ayrıca bu konuda yapılmış güncel bir diğer çalışmaya da bakılabilir: Recep Önal, *Ebü'l-Berekât en-Neseî ve Kelâmî Polemikleri* (Bursa: Emin Yayınları, 2017), 339-344, 366-373.

Yani İmam Mâtürîdî'nin anlayış tarzı, içinde olduğumuz dönemi de kapsayacak şekildedir. Çünkü kavramı sadece siyasî çerçevede halife ve yönetici olarak anlamamak gerekir. Çünkü bu zamanda her yönetici dinî ve ilmî hususlarda derinleşmemiş olabilir. O zaman dinî ve ilmî alanlarda ihtisas sahibi insanları da işin içine katmak uygun olur. Bu şekilde meseleye yaklaşıldığında hem devleti yöneten başkan hem de ilmî ve dinî alanlarda ehl-i ihtisas da *ülü'l-emr* kavramı içerisinde değerlendirilebilir.

Şunu da belirtmek gerekir. Âlim içerisine, dini ilimler dışında diğer alanlarda kendini ispatlamış ehil kimselerin de dâhil edilmesi uygun olacaktır. Çünkü günümüz ilimlerinde ihtisaslaşmadan dolayı her ilim için ayrı bir âlim şeklinde bir değerlendirme yapılması gerekir. Özellikle günümüzde dinî ve ilmî hususlar aynı şahısta bir arada olmayabilir. Eskiden medreselerde, mekteplerde dinî ve müsbet ilimler bir arada verilir ve buralarda eğitim alanlar birçok alanda yetişmiş olarak mezun olabilmekteydi. Oysa günümüzde İslâmî ilimler olarak nitelenen dinî alanda ihtisaslaşma olurken, tıpta, biyolojide, mühendislik gibi diğer alanlarda bilinmeyenler çok fazladır. Bu alanların da kendilerine göre erbabı yetişmektedir. Bunun için dine ve inancın temel prensiplerine aykırı olmadıkça dinî ilimler dışındaki diğer alanlarda yetişmiş insanları da *ülü'l-emr* kavramı içerisinde yer alan âlim tabirine dâhil etmek mümkündür. Ancak şunu da hatırlatmakta fayda vardır. Her alanda ileri gelen, reis veya baş olanı da bu kategoriye koymak doğru olmaz. Meselâ sivil toplum kuruluşu gibi alanların başkanlarını da *ülü'l-emr* içerisine dâhil etmek ne kadar doğru olur düşünmek gerekir. Çünkü böyle olursa işin bir standardının olmayacağı ve sonunun da gelmeyeceği herkesçe malûmdur. Bu tür yaklaşımlar konunun önemini ve gerekliliğini de zedeleyeceği gibi çarpık düşünceler ve yerinde olmayan haksız, sırf kendisinin olmasını isteyen şahsî isteklerin doğmasına ve çoğalmasına da yol açabilir.

Ayrıca günümüzde, eskide olduğu gibi icmâ yöntemini de kullanmanın, âlimlerin herhangi bir konu hakkındaki görüşlerinin isabetli ve daha çok dinlenmesine neden olacak bir metod olduğunu belirtmek gerekir. Son zamanlarda birçok kurumda ve alanda, uzmanlaşmış insanların olduğu çeşitli kurulların oluşmaya başlaması bu icmâ yönteminin farklı bir yansıması şeklinde değerlendirilebilir.

Ülü'l-emre itaate ve sınırı konusuna gelince, dine uygun olması şartıyla gereklidir. Eğer *ita'at* olmazsa her kafadan bir ses çıkmasına neden olacağı ve bunun da hem ilmî alanda hem de yönetim alanlarında zaafiyete, devlet nizamının sarsılmasına ve neticede istenmeyen durumların ortaya çıkmasına yol açabilecektir. Ayrıca beğenilmediği takdirde veya dine uygun olmayanlara

anında müdahale veya itaatsizlik yerine özgür ve şeffaf bir seçim sisteminin ya da uygun zaman ve zemini kollamanın daha isabetli olacağını bilerek hareket etmek daha tutarlı olacaktır. Bu nedenle ilmi alanda ulemânın eksiklikleri varsa *itaati* rencide edecek bir tutum yerine eksiği giderme tarzında ve uygun bir üslupla yerine getirilmesi gerekir. Aynı şekilde yönetici pozisyonundaki *ülû'l-emr* için de bu yöntemle aksaklıkları giderme yoluna gidilebilir. Bu tarz bir metodun izlenmesi hem ulemâ hem umerâ açısından bir düzelme ve düzeltmeye yol açabileceği söylenebilir.

Kaynakça

Abdülcebbar, Ebü'l-Hasen Kādî'l-kudât b. Ahmed el-Hemedânî. *Şerhu'l-uşûli'l-hamse*. thk. Abdulkerîm Osmân. Kâhire: 1416/1996.

Abduh, Muhammed b. Hasen Hayrillâh et-Türkmânî el-Mısırî. *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-hakîm (Tefsîrü'l-menâr)*. Te'lif: Seyyid Muhammed Reşîd Rızâ. Mısır: Matba'atü'l-Menâr, 1328.

Akbulut, Ahmet. "Hz. Muhammed Sonrası İlk Siyasi Krizin Teolojik Yansımaları". *Kelâm Araştırmaları* 4/2 (2006), 1-10.

Avcı, Casim. "Hilâfet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/539-546. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdilkâhir b. Tâhir et-Temîmî. *Uşûlü'd-dîn*. İstanbul: 1346/1928.

Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b Tayyib. *et-Temhîd fi'r-red 'ale'l-mülhideti'l-Mu'atilla ve'r-Râfîza ve'l-Havâric ve'l-Mu'tezile*. nşr. Muhammed Mahmûd el-Hudayrî - Muhammed Abdülhâdî Ebû Rîde. Kâhire: 1366/1947.

Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-şâhîh*. thk. Mustafa Buğa. Dimaşk: y.y., 1987.

Canan, İbrahim. *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*. 6/404-502. İstanbul: Akçağ Yayınları, 1995.

Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî. *Kitabü't-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1995.

Çetin, Maksut. *Mâturidiliğin Siyaset (Hilâfet/İmâmet) Anlayışı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Çetin, Maksut. *Te'vilâtü'l-Kur'an Ekseninde Maturidî'nin Siyaset Olgusuna Yaklaşımı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Düzgün, Şaban Ali. "De Facto Siyasal Otoriteden Meşru Siyasal İktidara: Mâtürîdî'nin Ulu'l-emr Kavramsallaştırması". *Milel ve Nihal* 14/1 (2017). Erişim 27 Mayıs 2021. <https://doi.org/10.17131/milel.324211>

Ebû Dâvûd. Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. Mısır: Matba'atü's-Sa'âde, 1950/1952.

Ebüs-suûd, Muhammed b. Muhammed İmadî el-Hanefî. *İrşâdü'l-'aqli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. thk. Abdulkadir Ahmed Ata. Riyad: Mektebetü'r-Riyadî'l-Hadisiyye - Matbaatu's-Sa'âde, ts.

Ensârî, Abdulhamîd İsmail. "Ehl-i hal ve'l-'akd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/539-541. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Eryiğit, Adem. *el-Câhız'ın İmâmet Anlayışı*. Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Esen, Muammer. "İnsanın Halifeliği Meselesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2004), 1/15-38.

Eş'arî. Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl. *Maqâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfü'l-muşallîn*. nşr. Helmut Ritter. Wiesbaden: 1400/1980.

Gecit, Mehmet Salih. *İslâm Kelâmında Siyâset ve İmâmet Tartışmaları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Hamîdullah, Muhammed. *İslâm'a Giriş*. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnavût vd. Beyrut: Müessestü'r-Risâle, 1997.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrût: Dâru Lisani'l-'Arab, 1970.

Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, 2006.

Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Meali*. Ankara: TDV Yayınları, 2015.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed. *el-Ahkâmü's-sultâniyye*. Beyrut: 1405/1985.

Merâgî, Ahmed Mustafa. *Tefsîrü'l-Merâgî*. Mısır: Şirketü Mektebetü ve Matba'atü Mustafa el-Bâbî, 1946.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-şahîh*. Beyrût: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 2011.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. İstanbul: Dâru'l-Mîzan, 2005.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Arûcî. İstanbul: İsam Yayınları 2003.

Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve haķā'ıķu't-te'vîl*. Beyrut: Dâru İbn-i Kesir, 1999.

Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. *Bahrü'l-kelem fi 'akā'idi ehli'l-İslâm*. Konya: 1327.

Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. *Tebşiratü'l-edille*. thk. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993.

Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. *Kitâbü't-temhîd li-kavâdi't-tevhîd*. çev. Hülya Alper. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.

Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. *Bahrü'l-kelem fi 'akā'idi ehli'l-İslâm*. Konya: 1327.

Onat, Hasan. *Emeviler Devri Şîh Hareketleri*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Önal, Recep. *Ebû'l-Berekât en-Nesefî ve Kelâmî Polemikleri*. Bursa: Emin Yayınları, 2017.

Pezdevî, Sadrü'l-İslâm Ebû'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyin b. Abdilkerîm. *Uşûlü'd-dîn (Ehl-i Sünnet Akaidi)*. trc. Şerafettin Gölcük. thk.-thrc. Mehmet Halife Doğan. İstanbul: Kayıhan Yayınları 2015.

Pezdevî, Sadrü'l-İslâm Ebû'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyin b. Abdilkerîm. *Uşûlü'd-dîn*. thk. Hans Bîter Lens. Kâhire: 1424/2003.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *et-Tefsîrü'l-kebîr*. Dâru'l-Fikr, 1991.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Muḥaṣṣalü efkârî'l-müteḳaddimîn ve'l-müte'ahḫirîn mine'l-'ulemâ' ve'l-ḫükemâ' ve'l-mütekelimîn*. y.y. ts.

Sabûnî, Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr el-Buhârî. *el-Bidâye fi uşûli'd-dîn*. trc. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995.

Süleymân, Ebu'l-Hasen Mukâtil b. *et-Tefsîrü'l-kebîr*. thk. Abdullah Mahmud Şehate. trc. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: İşaret Yayınları, 2006.

Şaşa, Mehmet. "İmam Mâtürîdî'nin Siyaset Anlayışında Öne Çıkan Yönetim İlkeleri". *e-makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 11/2 (2018), 309-344.

Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdülkerîm b. Ahmed. *Nihâyetü'l-ikdâm fi 'ilmi'l-keâm*. Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1430/2009.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-kaâdir*. Kâhire: Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1964.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Mahmud Muhammed Şakir. Kâhire: Mektebetü İbn-i Teymiyye, ts.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi-Şerhu'l-Akaid*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Şerhu'l-Akâ'id*. İstanbul: Salah Bilici Kitapevi Yayınları, 1310.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Şerhu'l-Makâsid*. thk. Abdurrahman Umeyra. Beyrut: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 1419/1998.

Taşdelen, Mehmet. *Mâtürîdî'nin Düşüncesinde Emri bi'l-Ma'rûf ve Nehyi ani'l-Münker*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi'u's-şâhîh*. thk. Abdülvehhâb Ubeyd Latîf. Kâhire: 1384/1964.

Türcan, Talip. "Ülü'l-emr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/295-297. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Uludağ, Süleyman. "Kur'ân'da Bir Devlet Modeli ve Siyaset Teorisi Var mıdır?". *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları I*, ed. Bedrettin Çetiner vd. İstanbul: Ensar Neşriyat 2000, 111-117.

Uludağ, Süleyman. *İslâm Siyaset İlişkileri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998.

Uludağ, Süleyman. "Halife". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/299-300. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Ünverdi, Veysi. "Eş'arî Kelâmında İmâmet Nazariyesi: Cüveynî Örneği", *Usûl İslâm Araştırmaları* 29 (2018), 115-142.

Yaman, Ahmet. *İslâm Hukukunun Oluşum Süreci ve Sonrasında Siyâset-Hukuk İlişkisi*. Konya: Esra Yayınları, 1999.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gavâmi'it-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan 1998.

